

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

ОРЛОВСЬКА Наталя Анатоліївна

УДК 343.2.01

**САНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ:
ЗАСАДИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ**

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
ТУЛЯКОВ В'ячеслав Олексійович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
проректор з міжнародних зв'язків,
завідувач кафедри кримінального права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ГУТОРОВА Наталія Олександрівна,
Кримський юридичний інститут
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», директор;

доктор юридичних наук, професор
ФРІС Павло Львович,
Юридичний інститут
Національного Прикарпатського університету
імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри кримінального права;

доктор юридичних наук, професор
ДЕНИСОВА Тетяна Андріївна,
Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету, директор

Захист відбудеться «13» березня 2012 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «21» лютого 2012 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла-Тіунова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розбудова сучасної системи правового регулювання в умовах глобальних трансформацій становить особливий інтерес. Кримінальне право у цьому сенсі не є виключенням, сьогодні воно характеризується внутрішніми протиріччями, системною неузгодженістю з іншими галузями права, що призводить у результаті до неправильного розуміння завдань та функцій кримінального закону, його місця та ролі у правовій системі держави тощо.

Одним із наріжних каменів у кримінально-правовій сфері є формування санкцій. Ця проблематика є нагальною не лише в національній кримінально-правовій системі, але й на наднаціональному рівні, про що свідчать, зокрема, процеси систематизації європейського права у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя, оформлення концепції європейського кримінального права та формування його системи (у цьому плані значним результатом слід вважати схвалення 12 квітня 1999 р. проекту *Cogrus Juris*). Питання санкцій певним чином стосуються і взаємин між Україною та Європейським Союзом, що підтверджується, зокрема, планом дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18 червня 2007 р.

Сьогодні проблематика формування санкцій є не просто дискусійною. За умови її виключної теоретичної значущості та практичної нагальності вона не має жодного аспекту, з приводу якого було б досягнуто фахове порозуміння. До сьогодні санкції сприймаються як допоміжні, другорядні утворення, що не відповідає ані їх значенню для пізнання інших кримінально-правових конструкцій, ані практичній значущості їх самих, ані розумінню закономірностей включення нормативного тексту до контексту процесів соціальної взаємодії. Внаслідок цього гостроти та суспільного резонансу набувають і дискусії з приводу законопроектів, якими передбачаються суттєві зміни у санкціях кримінально-правових норм.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена доцільністю комплексного розуміння кримінально-правової санкції як формально-юридичної конструкції та інструменту впливу на суспільство в контексті процесів соціальної взаємодії з урахуванням системного середовища кримінального права; необхідністю виокремлення та вивчення засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм; формулюванням концептуальних аспектів побудови санкцій норм кримінального закону.

До цих питань виявляють інтерес спеціалісти як у сфері кримінального права та кримінології, так і (внаслідок наявності багатьох аспектів цієї проблематики) інших галузей знання. Так, слід зазначити роботи Б.В. Волженкіна, Ю.В. Бауліна, М.О. Беляєва, О.В. Бітюцької, О.І. Бойка, І.М. Бокової, С.В. Бородіна, О.Ю. Буніна, В.М. Бурдіна, В.М. Бурлакова, І.М. Гальперіна, Л.Д. Гаухмана, І.П. Голосніченка, О.М. Готіна, Н.О. Гуторової, С.І. Дементьєва, Ю.А. Демидова, Т.А. Денисової, Є.В. Додіна, А.Е. Жалінського,

І.Е. Звечаровського, І.А. Зінченко, А.Ф. Зелінського, Є.А. Іванченка, О.М. Ігнатова, І.І. Карпеця, С.Г. Келіної, С.В. Ківалова, М.В. Кірюшкіна, О.О. Книженко, М.І. Ковальова, В.М. Когана, І.Я. Козаченка, М.Й. Коржанського, О.І. Коробєєва, В.І. Костирьова, Н.М. Крестовської, Л.М. Кривоченко, Л.Л. Кругликова, В.М. Кудрявцева, Н.С. Лейкіної, О.М. Литвака, С.Я. Лихової, Ю.І. Ляпунова, В.В. Мальцева, М.І. Мельника, Н.О. Ниркової, Т.В. Непомнящої, Н.В. Огороднікової, В.І. Осадчого, П.П. Осипова, А.А. Пивоварової, С.А. Полякова, Ю.А. Пономаренка, В.С. Прохорова, В.П. Проценка, І.О. Роціної, Т.Р. Сабітова, Н.Д. Семенової, М.Г. Сорочинського, Л.І. Спиридонова, В.В. Сташиса, С.В. Тасакова, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, П.А. Фефелова, П.Л. Фріса, О.Г. Фролової, М.І. Харронюка, М.Д. Шаргородського, Н.В. Шигіної, О.М. Яковлева, В.А. Якушина та ін. Глибокий теоретичний аналіз окремих аспектів побудови кримінально-правових санкцій представлений в роботах С.С. Алексєєва, Н.А. Гушиної, І.Ю. Козліхіна, О.Е. Лейста, Г.В. Мальцева, Ю.М. Оборотова, В.Ю. Орехова, М.П. Орзіха, А.В. Полякова, П.М. Рабіновича, В.В. Самохвалова та ін. Філософське осмислення деяких питань із цієї проблематики запропоновано М.В. Савостьяновою, П.О. Сорочкіним, І.Г. Стрелецькою, В.Ю. Яковлевим та ін.

Однак переважна більшість робіт із цих питань присвячена вирішенню окремих завдань, зокрема, побудові санкцій за певні злочини. Це роботи І.А. Нечаєвої, Н.Д. Семенової, В.П. Проценка, Ю.В. Філея та ін.

Дослідження засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм зустрічаються не часто. Так, можна виокремити роботи В.К. Дуюнова, А.П. Козлова, Т.О. Леснієвські-Костарьової, В.Д. Філімонова. Серед останніх зарубіжних робіт можна відзначити дослідження, здійснені німецькими вченими Б.-Д. Майером и Д.В. Хайнцом. Однак, як правило, автори зосереджуються на юридико-технічних аспектах конструювання санкцій, не приділяючи достатньо уваги сучасному розумінню санкції, з'ясуванню її призначення у сучасному кримінальному праві, чітко не диференціюючи засади та принципи формування санкцій, внаслідок чого певною мірою обмежується аналіз обґрунтованості санкцій норм діючого кримінального закону, а висновки щодо їх удосконалення набувають загального характеру або, навпаки, надмірно ускладнюються.

Все вищевикладене зумовило вибір теми і мети дослідження, його наукову новизну і практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з програмою Міністерства освіти і науки України «Актуальні проблеми побудови демократичної, соціальної, правової держави відповідно до положень Конституції України», планами наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Традиції та новації в сучасній українській державності та правовому житті» (державний реєстраційний номер 0106U004970) на 2006–2010 рр.; «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер 0110U000671) на 2011–2015 рр.

Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною наукових досліджень кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» в рамках тем «Тенденції та перспективи розвитку кримінального права України» на 2006–2010 рр.; «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку» на 2011–2015 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення на основі феноменологічного розуміння кримінально-правової санкції теоретико-практичної концепції засад та принципів формування санкцій у кримінальному праві.

Визначена мета зумовила постановку та вирішення таких завдань:

визначити та систематизувати концептуальні підходи до розуміння засад та принципів формування кримінально-правових санкцій, виявити основні позиції щодо юридико-технічних аспектів їх конструювання;

сформулювати методологічний підхід до вивчення засад та принципів формування кримінально-правових санкцій з урахуванням евристичного потенціалу сучасних концепцій пізнання; окреслити загально-філософський та спеціально-науковий контексти розуміння засад та принципів як категорій;

представити підхід до розуміння кримінально-правової санкції з урахуванням сучасних уявлень про місце та роль кримінального права у правовій системі та в контексті процесів соціальної взаємодії;

сформулювати та обґрунтувати концепцію засад формування санкцій кримінально-правових норм;

визначити та охарактеризувати на системному рівні принципи формування санкцій кримінально-правових норм;

окреслити основні прикладні аспекти побудови санкцій кримінально-правових норм.

Об'єктом дослідження є кримінально-правова санкція як соціальний та правовий феномен.

Предметом дослідження є засади та принципи формування санкцій кримінально-правових норм.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження визначається сучасним методологічним контекстом юридичної науки, який передбачає поєднання загальнофілософських, трансдисциплінарних та спеціально-наукових засобів пізнання. Відповідно до цього розроблено тривірневі методологічний підхід до аналізу засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм. Він передбачає використання синергетичного аналізу, який полягає у застосуванні загальних закономірностей розвитку систем до утворень, що існують у соціокультурному просторі (зокрема, злочинність, кримінальний закон). Поряд із цим розглядаються окремі типізовані уявлення про сутність права (універсалізм та аутопоезис), що обумовлює певну специфіку дослідження засад та принципів формування санкцій за злочини різної видової приналежності. Крім цього, в роботі використано такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи як

узагальнення – для об'єднання результатів наукових розробок проблематики санкцій, здійснених у правовій науці незалежно одне від одного за різних часів та за різних умов (р. 1), діалектичний – для з'ясування категорій «засади» та «принципи», феноменологічного розуміння санкції, а також для висвітлення співвідношення системоутворюючих категорій у кримінально-правовій сфері (п.п. 2.1, р. 3, п.п. 4.1, 4.2, 5.1), формально-логічний – для з'ясування поняття, сутності, змісту та правової природи санкції як частини норми, а також для тлумачення положень законодавства України та іноземних держав (п.п. 3.1, 4.2, 4.3, 5.2, 5.3), описовий – для характеристики місця та ролі санкцій як інструменту впливу в рамках процесів соціальної взаємодії (п. 3.2), історико-правовий – з метою ретроспективного аналізу окремих аспектів розуміння принципів побудови санкцій (п. 5.2), порівняльно-правовий – для характеристики окремих аспектів побудови санкцій в кримінальному законодавстві зарубіжних держав (п.п. 1.1, 4.1, 4.2, 5.1, 5.3), статистичний – для вивчення показників злочинності, судової практики, узагальнених соціально-економічних показників (п.п. 5.2, 5.3), конкретно-соціологічний – у процесі анкетного опитування (п.п. 4.3, 5.3).

Теоретичною базою дослідження стали праці правників у галузі теорії права, кримінального права та кримінології, адміністративного, міжнародного права, філософії права, а також результати досліджень у сфері соціології, економічної теорії, психології тощо.

Нормативну основу дослідження становлять чинне законодавство України, міжнародно-правові акти, рішення Конституційного Суду України, постанови Пленумів Верховного Суду України, кримінальне законодавство зарубіжних країн.

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики МВС України про стан злочинності та по окремих видах злочинів, а також про характеристику потерпілих від злочинів за період з 2005 по 2011 р.; дані офіційної статистики Верховного Суду України щодо застосування окремих видів покарання, примусових заходів виховного характеру, окремих положень Загальної частини КК України за період з 2004 по 2010 р.; дані офіційної статистики Європейського Суду з прав людини щодо звернень громадян України за 2007–2011 рр.; статистичні дані, представлені Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини за 2004–2011 рр.; результати анкетування 156 суддів Одеської, Миколаївської, Житомирської, Вінницької та Львівської областей України, а також узагальнені соціально-економічні показники, зокрема, окремі статті витрат Державного бюджету України на 2008–2012 рр.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській юридичній науці концептуальним дослідженням засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм.

За результатами дослідження сформульовано та науково обґрунтовано нові положення, висновки та рекомендації, найбільш вагомими з яких є:

утерше:

систематизовано та проаналізовано провідні наукові позиції щодо розуміння засад та принципів побудови санкцій кримінально-правових норм у світлі формально-догматичного, аксіологічного та комплексного підходів; з огляду на результати такого аналізу надано узагальнену характеристику основних фахових поглядів щодо прикладних аспектів конструювання санкцій норм кримінального закону;

розроблено та обґрунтовано трирівневий методологічний підхід до аналізу засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм; представлено авторський підхід до комплексного розуміння санкцій у формально-юридичному контексті (як елемент кримінально-правової норми, що знаходить своє вираження у відповідних законодавчих положеннях) та в контексті процесів соціальної взаємодії;

запропоновано бачення санкції як обов'язкового структурного елемента кримінально-правової норми, який стимулює належну поведінку та/або перешкоджає девіантним проявам шляхом закріплення переліку заходів кримінально-правового впливу; відповідно до цього доцільно виокремлювати примусові та заохочувальні санкції, зміст яких становлять, відповідно, примусові (покарання та примусові заходи, відмінні від покарання) й заохочувальні (звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання) заходи кримінально-правового впливу; доведено, що санкція втілює публічність кримінально-правового впливу, однак у плані фіксації конкретних заходів цього впливу санкція може включати публічно-правові та приватно-правові елементи; обґрунтовано, що санкції норм кримінального закону – це моделі, тобто ідеалізовані об'єкти, що нормативно фіксують межі кримінально-правового впливу; надано характеристику примусових та заохочувальних санкцій норм Загальної та Особливої частин КК України;

представлено аналіз санкції в контексті процесів соціальної взаємодії, що передбачає можливість її розгляду як специфічного соціального та правового інструменту, що виявляє себе шляхом соціального впливу на макrorівні та виражає реакцію на найнебезпечніші деструктивні прояви, опосередковану в уявленнях суспільства через необхідність та інтенсивність захисту існуючих суспільних відносин; виокремлено та проаналізовано соціальні функції санкції на макrorівні як засобу виховання, соціальної інтеграції, підкріплення ціннісних орієнтацій, визначення меж свободи індивідуальної та колективної поведінки;

запропоновано авторську концепцію засад формування санкцій з формулюванням відповідних пропозицій щодо удосконалення нормативних конструкцій норм КК України;

доведено фундаментальне значення справедливості як соціально-правової категорії, яка втілюється в колективних уявленнях про соціальні цінності, соціальну шкідливість посягань на них та відповідну реакцію на девіантну активність; аргументовано визначальний характер колективних

уявленнь про справедливiсть у контекстi розгляду безпосередньо-практичних форм правової активностi; у позитивно-правовому аспектi показано їх спiввiдношення з оцiнними судженнями законодавця, якi втiлюються у кримiнально-правових поняттях об'єкта кримiнально-правової охорони та об'єкта злочину, суспiльної небезпеки, меж кримiнально-правового впливу;

запропоновано бачення безпосереднiх засад формування санкцiй у контекстi системної органiзацiї кримiнального закону як юридично значущих понять, що визначають сутнiсно-змiстовнi характеристики кримiнально-правових санкцiй на сучасному етапi розвитку кримiнального права (соцiально-економiчна необхiднiсть кримiнально-правової реакцiї на девiантну поведiнку; характер кримiнально-правового впливу; комплекс заходiв кримiнально-правового впливу; типiзованi характеристики осiб, що вступають у конфлiкт iз кримiнальним законом);

визначено та обгрунтовано засади формування санкцiй норм КК України з урахуванням їх текстуального розташування (у Загальнiй та Особливiй частинах КК України) та видової специфiки (примусових та заохочувальних);

представлено трирiвневий пiдхiд до принципiв побудови кримiнально-правових санкцiй, якi розглядаються як рiзновид принципiв кримiнального права [обумовлених конкретним iсторичним перiодом керiвних iдей, визначених у доктринi та втiлених законодавцем (прямо чи опосередковано) у кримiнальному законi та спрямованих на вирiшення його завдань]; представлений пiдхiд включає принципи, що є фундаментальними керiвними iдеями для побудови кримiнально-правових норм у цiлому (загальнi); принципи, обумовленi особливостями ролi санкцiї серед iнших елементiв кримiнально-правової норми (особливi); принципи, що характеризують побудову санкцiй певного виду (специфiчнi);

удосконалено:

вчення про системне середовище кримiнального права;

концепцiю кримiнально-правового впливу;

пiдхiд до розмежування засад та принципiв формування кримiнально-правових конструкцiй;

теорiю цiнностей та оцiнок у кримiнальному правi;

вчення про юридичну технiку у кримiнальному правi;

набули подальшого розвитку:

вчення про норму кримiнального права та її структуру;

питання аналізу конструктивних особливостей санкцiй норм КК України;

теоретико-практичний аналіз напрямiв реформування системи кримiнальної юстицiї в Україні.

Практичне значення одержаних результатiв. Обгрунтування феноменологiчного розумiння кримiнально-правової санкцiї, концепцiї засад

та принципів формування санкцій у кримінальному праві є внеском автора у розвиток української юриспруденції.

Основні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – для подальшого вивчення кримінально-правових категорій та конструкцій, розвитку кримінологічного дослідження кримінального закону, соціолого-правових та філософсько-правових розробок;

правотворчості – при підготовці змін та доповнень до кримінального законодавства (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності № 19/14-125 від 25 січня 2012 р.);

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін з теорії держави та права, кримінального права, кримінології, а також при виданні відповідних коментарів та навчальних видань.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедр кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Одеська юридична академія», засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України (31 жовтня 2011 р., м. Одеса) та на 30 міжнародних наукових та науково-практичних конференціях та семінарах, серед яких: «Інформаційні технології та безпека» (2003 р., м. Партеніт), «Боротьба зі злочинністю та права людини» (2006 р., м. Одеса), «Проблеми совершенствования правовых средств и механизмов противодействия преступности в современном обществе» (2006 р., м. Мінськ), «Развитие общества и его экономические, институциональные, правовые и социально-культурные компоненты» (2007 р., м. Липецьк), VII сесії Санкт-Петербурзької школи молодих викладачів кримінального права та кримінології (2007 р., м. Санкт-Петербург), «Запорізькі правові читання» (2008 р., м. Запоріжжя), «Право и правоприменение: история, проблемы, тенденции, перспективы» (2009, 2010 р., м. Тамбов), «Проблеми реформування кримінальної юстиції: український контекст и международный опыт» (2010 р., м. Луганськ); «Актуальні проблеми філософії права. Правова аксіологія» (2011 р., м. Одеса); 9 всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях і семінарах, круглих столах, серед яких «Боротьба з наркобізнесом: проблеми та шляхи їх вирішення» (2002 р., м. Одеса), «Ефективність правових заходів у протидії організованим формам злочинності» (2005 р., м. Одеса), «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (2008 р., м. Острогож); звітних конференціях науково-викладацького складу та методологічному семінарі Національного університету «Одеська юридична академія».

Публікації. Основні положення дисертації викладено у двох монографіях; 30 статтях, опублікованих у визначених наукових фахових виданнях; 22 інших публікаціях.

Структура дисертації зумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, шести розділів, які об'єднують сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та двох додатків. Загальний обсяг роботи становить 432 сторінки, із них обсяг основного тексту – 370 сторінок. Список використаних джерел налічує 487 найменувань і розташований на 52 сторінках. Обсяг додатків – 10 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність дослідження, висвітлюються ступінь наукової розробки теми, зв'язок роботи з науковими програмами, зазначаються мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, визначаються методи, теоретичне та емпіричне підґрунтя роботи, формулюються положення, що становлять наукову новизну дослідження, а також ті, що відображають авторську позицію щодо удосконалення та подальшого розвитку існуючих наукових теорій, підходів та позицій, підкреслюється наукове та практичне значення одержаних результатів із зазначенням особистого внеску здобувача в їх одержанні, зазначається апробація результатів дослідження та наводиться перелік публікацій автора за темою дослідження.

Розділ 1 «Засади та принципи формування санкцій кримінально-правових норм: огляд спеціальної літератури» складається із чотирьох підрозділів і присвячений ретроспективному огляду спеціальної літератури з питань, що входять до предметного поля дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Визначення санкції як теоретична та прикладна проблема в контексті аналізу засад та принципів їх формування»** звертається увага на проблематику конструкції кримінально-правової норми, у світлі чого наголошується на доцільності систематизації підходів до розуміння кримінально-правової санкції. Виокремлюються провідні наукові позиції щодо визначення санкції в кримінальному праві, надається їхня характеристика. Наголошується на тому, що відсутність єдності у визначенні кримінально-правової санкції є першочерговим фактором чисельності підходів щодо розуміння закономірностей їх формування.

У **підрозділі 1.2. «Питання визначення засад формування санкцій кримінально-правових норм в юридичній літературі»** доводиться плідність аналізу питання шляхом виокремлення трьох основних підходів, серед яких формально-логічний (обґрунтування санкцій переважно кримінально-правовими категоріями та конструкціями); аксіологічний (акцентування уваги на ціннісній проблематиці, об'єктивності ціннісних характеристик та суб'єктивності оцінок при формулюванні положень кримінально-правових норм); комплексний (поєднання надбань першого та другого підходів з акцентом на прикладних аспектах побудови санкцій). Надається стисла характеристика кожному з підходів з виокремленням основних проблемних аспектів.

У підрозділі 1.3. «Провідні наукові погляди щодо принципів формування санкцій» зроблено висновок про те, що аналіз принципів побудови кримінально-правових санкцій являє собою, як правило, перенесення до сфери дослідження санкцій уявлень про принципи кримінального права, кримінального законодавства, системи покарань. Серед таких принципів особливо виокремлюються принципи справедливості, доцільності, законності, гуманізму, системності, виправності особистості тощо. Зазначається, що, незважаючи на певну погодженість думок із приводу окремих принципів побудови кримінально-правових санкцій, є відсутнім єдиний системний підхід до вирішення цієї проблеми.

У підрозділі 1.4. «Побудова кримінально-правових санкцій як прикладна проблема: аналіз фахових джерел» розглядаються основні питання процесів криміналізації та пеналізації як напрямів здійснення кримінально-правової політики. Зазначається, що побудова санкцій не охоплюється повністю питаннями криміналізації/пеналізації (у сучасному розумінні цих процесів), однак останні посідають особливе місце у формуванні санкцій, що набуває фундаментального значення у контексті визначення провідних напрямів політики у сфері боротьби зі злочинністю та дотримання прав людини.

У контексті юридико-технічних правил конструювання санкцій розглядаються пропозиції щодо створення оптимальної санкції, а також рекомендації законодавцеві з приводу реформування відповідних положень Особливої частини КК. Доводиться, що єдиним аспектом, із приводу якого не виникає протиріччя, можна вважати такі видові характеристики оптимальної санкції як відносна визначеність, альтернативність, кумулятивність. Усі інші складові питання щодо конструкції санкцій в літературі не можуть бути зведені до єдиного знаменника.

Розділ 2 «Загальнотеоретичне та методологічне підґрунтя дослідження засад та принципів формування кримінально-правових санкцій» складається із трьох підрозділів і присвячений формуванню та обґрунтуванню методологічного підходу до аналізу засад та принципів формування кримінально-правових санкцій.

У підрозділі 2.1. «Загальнотеоретичний та методологічний контекст дослідження» доводиться розуміння категорії «засади» як першопричини існування об'єктів, їх постійне, стійке сутнісно-змістовне ядро. Акцентується увага на тому, що обґрунтованість передбачає опосередкованість засадами, сутнісно-змістовний контекст буття об'єкта. На підставі співвідношення категорії «засади» з такими категоріями як «детермінанти», «умови» доводиться недоцільність оперування останніми у контексті аналізу обґрунтованості санкцій кримінально-правових норм. Наголошується, що засади мають розмежовуватися з принципами, які розуміються як керівні ідеї, що визначаються панівними уявленнями керуючих суб'єктів про належні властивості об'єкта, при цьому об'єктивність принципів передбачає їх усталену застосовуваність у деякий проміжок часу, але не позачасову універсальність.

Надається узагальнена характеристика методологічного підходу до аналізу засад принципів формування кримінально-правових санкцій.

У підрозділі 2.2. «Синергетичний аналіз у методологічному підході до вивчення засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм» наголошується на тому, що соціальні системи підлягають характеристиці у контексті таких основних постулатів синергетики як самоорганізація та відкритість системи, циклічність її розвитку та причинності процесів, що відбуваються в ній, принципу підпорядкування, малих впливів тощо. Доводиться, що синергетичні закономірності становлення та функціонування соціальної системи опосередковуються конкретним соціокультурним простором, у рамках якого спостерігаються соціальним очевидні (відчутні) досягнення матеріального та духовного характеру, включаючи програми соціальної життєдіяльності, базові світоглядні уявлення тощо. У зазначеному контексті наголошується, що базовою складовою соціокультурного простору при формуванні кримінально-правових заборон є фактор етноідентичності, який виявляється в етнічному менталітеті, що відображає духовні цінності, ідеали, способи орієнтації в соціокультурному просторі та поряд із раціональними елементами включає і колективне несвідоме, передбачає поєднання статичних та динамічних аспектів.

Доводиться, що оскільки соціальне набуває юридичного значення тільки тоді, коли воно набуло свого втілення у нормативній формі, остільки можливості використання синергетичного аналізу щодо вивчення засад та принципів формування санкцій доцільно застосовувати в контексті злочинності (з урахуванням особливостей таких її видів як загальнокримінальна та економічна) та кримінального закону як системних утворень, що належать конкретному соціокультурному простору. Кримінальний закон покликаний відображати системні особливості злочинної активності, крім цього, у ньому відбиваються як системні характеристики власне правової сфери, коли йдеться про взаємообумовленість галузевих контекстів, так і особливості зовнішнього середовища кримінального права. Доводиться, що використання синергетичного аналізу надає можливість підійти до виявлення найбільш глибинних засад формування кримінально-правових санкцій, які відповідають первинним закономірностям існування та розвитку соціальних систем.

У підрозділі 2.3. «Сучасні уявлення про сутність права та конкретні методи пізнання в методологічному підході дослідження» доводиться доцільність використання можливостей сучасних уявлень про сутність права (універсалізму та аутопоезису), що обумовлює дослідження засад та принципів побудови санкцій за злочини різної видової приналежності з урахуванням розуміння значення кримінального закону в певних сферах життя, що безпосередньо пов'язане з проблематикою правосвідомості, формуванням моделей юстиції тощо. Стосовно засад та принципів формування кримінально-правових санкцій зроблено висновок, що універсалізм доцільно розглядати в контексті стабільного співвідношення між універсальними юридичними конструкціями, що походять з єдиного центру нормотворчості,

та соціальним досвідом, а аутопоезис – у контексті уявлення про правотворчий процес, який будується на допустимості множинності форматів правового регулювання, урахуванні можливостей внутрішніх резервів стимулювання належної поведінки в рамках систем, що саморегулюються.

У контексті методики як сукупності конкретних методів пізнання обґрунтовується, що пропонований методологічний підхід допускає можливість використання способів пізнання як традиційних юридичних, так і тих, що властиві іншим галузям знання, які внаслідок їхньої юридизації надають можливості одержати результати, що підлягають інтерпретації стосовно побудови санкцій у кримінальному праві.

Розділ 3 «Кримінально-правова санкція: визначення, сутність, зміст» складається із двох підрозділів та присвячений комплексному аналізу санкції як у формально-юридичному контексті (як елемент кримінально-правової норми, що знаходить своє вираження у відповідних законодавчих положеннях), так і в контексті процесів соціальної взаємодії.

У підрозділі 3.1. *«Кримінально-правова санкція: формально-юридичний контекст»* доводиться, що норма кримінального права (логічна норма) – це абстрактне поняття, її може бути виокремлено лише шляхом тлумачення нормативного тексту як сукупності фактичних норм. Наголошується, що у формально-юридичному контексті санкція являє собою обов'язковий структурний елемент кримінально-правової норми, який забезпечує виконання вимог, що містяться в нормі шляхом закріплення переліку кримінально-правових заходів, які стимулюють належну поведінку та/або перешкоджають девіантним проявам. Санкцію кримінально-правової норми не може бути зведено до інших її структурних елементів. Вона може бути опосередкована тільки в санкціях норм (статей/частин статті) Загальної та Особливої частин КК.

Пропонується тлумачення таких понять як «стимул», «належна поведінка», «перешкодження девіантним проявам», «заходи». Розглядаються способи кримінально-правового регулювання (заборона, зобов'язання, управомочення та заохочення). Відповідно до цього обґрунтовуються такі тези: а) у контексті аналізу санкції статті (частини статті) КК України як належну поведінку доцільно розглядати переважно дотримання кримінально-правової заборони, але не правомірну (в широкому розумінні цього слова) поведінку; щодо заохочувальних санкцій, то належною поведінкою виступає сукупність дій із виконання вимог норми кримінального закону, що висуваються до посткримінальної поведінки особи; б) зміст кримінально-правових санкцій визначається через заходи стимулювання належної поведінки та/або перешкодження девіантним проявам; заходи, сукупність яких становить зміст кримінально-правових санкцій, є різновидом кримінально-правових заходів; у цьому контексті доводиться кримінально-правовий характер усіх без винятку заходів, які включаються до змісту відповідних санкцій; в) правова природа кримінально-правової санкції охоплюється поняттям «кримінально-правовий вплив»; у цьому аспекті доводиться нетотожність

понять «кримінально-правове регулювання», «кримінально-правовий вплив», «кримінально-правовий примус»; г) формування кримінально-правової санкції передбачає виключано диференціацію кримінально-правового впливу; д) сучасне уявлення про санкції надає змогу виокремлювати примусові та заохочувальні кримінально-правові санкції; г) з урахуванням «переважно публічного» характеру сучасного кримінального права виокремлюються два рівні аналізу співвідношення публічно-правового та приватно-правового в контексті розгляду правової природи санкцій: на першому рівні (при встановленні кримінально-правових норм) має місце винятково публічно-правове начало; на другому рівні (при визначенні способів кримінально-правового регулювання) у змісті санкцій допускається наявність приватно-правових елементів.

Обґрунтовується теза про те, що всі санкції норм КК України – це моделі, тобто ідеалізовані об'єкти, що нормативно фіксують межі кримінально-правового впливу. Зроблено висновок, що як санкцію статті (частини статті) Особливої частини КК України слід розглядати другий абзац статті (частини статті), що містить типізований варіант реакції на конкретне суспільно небезпечне діяння, який передбачає базовий перелік кримінально-правових заходів стимулювання виконання кримінально-правової заборони із вказівкою на їх види та, в абсолютній більшості випадків, межі. Як санкцію норми Особливої частини КК України слід розглядати також вказівку на звільнення особи від кримінальної відповідальності (спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності).

Наводиться аналіз норм Загальної частини КК України, на підставі чого доводиться, що в контексті санкцій норм Загальної частини КК України можуть розглядатися: а) заохочувальні положення, які повністю або частково звільняють особу, що вступила в конфлікт із кримінальним законом, від кримінально-правових обтяжень та при цьому стимулюють виконання вимог, передбачених законом (термінологічно ці положення включають словосполучення «звільнення від кримінальної відповідальності» – ст.ст. 45, 46, ч. 1 ст. 47, ч. 1 ст. 97 КК України; «звільнення від покарання» – ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 105 КК України); б) положення, що містять примусові заходи виховного характеру як особливий різновид заходів стимулювання належної поведінки, який має статусний характер, адже застосовується до неповнолітніх суб'єктів злочину – ч. 1 ст. 97, ч. 2 ст. 105 КК України; в) положення, що містять сукупність заходів з перешкоджання девіантній поведінці (примусові заходи виховного характеру – ч. 2 ст. 97 КК України, а також примусові заходи медичного характеру, у тому числі й ті, що застосовуються до осіб, визнаних обмежено осудними – ч.ч. 1-5 ст. 94 КК України).

На підставі аналізу дискусії щодо проспективної (перспективної) та ретроспективної (перший рівень класифікації), негативної та позитивної (другий рівень класифікації) відповідальності обґрунтовується, що аналіз кримінально-правової санкції передбачає її зіставлення з ретроспективною кримінальною відповідальністю у двох аспектах: негативному та

позитивному. У цьому сенсі кримінально-правова норма (включаючи санкцію) є нормативною основою кримінальної відповідальності. Санкція опосередковує диференціацію кримінальної відповідальності. Кримінальна відповідальність може розглядатися у контексті законодавчо визначених форм реалізації кримінально-правової санкції, однак ці форми повністю кримінальною відповідальністю не поглинаються.

На підставі того, що примус і заохочення є елементами єдиної цілісності, яка характеризує кримінально-правовий вплив, обґрунтовується виокремлення примусових та заохочувальних санкцій.

Примусові санкції передбачають дві форми примусового кримінально-правового впливу: покарання та інші примусові заходи. Зазначено, що в деяких випадках законодавець допускає об'єднання у примусовій санкції конкретного виду покарання і таких примусових заходів кримінально-правового впливу як спеціальна конфіскація та спеціальна конфіскація, поєднана зі знищенням зазначених у законі предметів. Інші ж примусові заходи кримінально-правового впливу – примусові заходи медичного характеру та примусові заходи виховного характеру – виключають поєднання з покаранням (окрім надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку).

Доводиться, що зміст заохочувальних кримінально-правових санкцій утворюють заходи, які актуалізуються у разі вчинення злочину та відображають позитивну оцінку державою певної посткримінальної поведінки індивіда, що тягне надання йому певних благ шляхом повного або часткового усунення правових обтяжень. У заохочувальних санкціях опосередковується кримінально-правове заохочення, яке як форма поєднує два заходи: звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. Зазначається, що положення кримінального закону, не пов'язані із стимулюванням позитивної посткримінальної поведінки суб'єкта злочину, не можуть розглядатися як такі, що містять заохочувальні санкції.

Доводиться, що з огляду на зовнішнє оформлення в КК України представлені різновиди конструкцій, характерні для примусових та заохочувальних санкцій норм Особливої частини КК України, а також для норм Загальної частини КК України, які містять санкції.

Зазначається, що конструктивні характеристики санкцій статей (частин статті) Особливої частини КК України передбачають аналіз альтернативності, ступеня визначеності, кумулятивності. В Особливій частині КК України переважають альтернативні санкції, які, у свою чергу, можуть бути диференційованими за кількістю видів основних покарань. За ступенем визначеності можуть бути виокремлені абсолютно визначені та відносно визначені санкції. В Особливій частині КК України представлено лише відносно визначені санкції, серед яких наявна певна кількість відносно визначених санкцій з елементами абсолютної визначеності (11 санкцій, які містять поряд із позбавленням волі на певний строк довічне позбавлення волі). В Особливій частині КК України представлені як кумулятивні (близько 1/3), так і некумулятивні санкції. Найпоширенішим додатковим

покаранням у КК України є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

У підрозділі 3.2. «Кримінально-правова санкція в контексті процесів соціальної взаємодії: основні аспекти» зазначається, що аналіз кримінально-правової санкції в контексті процесів соціальної взаємодії передбачає можливість її розгляду в рамках моделі співіснування суспільства зі злочинністю, мета якої полягає у забезпеченні збереження системної цілісності суспільства та соціальної динаміки. При цьому санкцію можна розглядати як специфічний соціальний та правовий інструмент, що виявляє себе шляхом соціального впливу на макрорівні та виражає реакцію на найнебезпечніші деструктивні прояви, опосередковану в уявленнях суспільства через необхідність та інтенсивність захисту існуючих суспільних відносин.

Доводиться доцільність виокремлення виховного, інтеграційного, ціннісно-орієнтаційного значення санкції та як засобу визначення меж свободи індивідуальної та колективної поведінки. Щодо значення санкції як інструмента виховання звертається увага на існування двох основних підходів до розуміння виховного призначення санкцій: рефлекторного та емоційно-пізнавального. Відповідно до цього зроблено висновок про наявність двох аспектів виховного значення санкцій: тактичного та стратегічного. Сприйняття санкції у контексті суспільної інтеграції означає її розгляд як інструменту обігання провідних нормативно-ціннісних положень, у тому числі й через включення у соціальні структури тих членів суспільства, які вступили в конфлікт із кримінальним законом. Підкріплення ціннісних орієнтацій як значеннєва інтерпретація передбачає підтримку та додаткову формалізацію відповідної загальнообов'язкової ієрархії цінностей. Зроблено висновок, що таке розуміння проблематики санкцій передбачає наявність цінностей як норм, що визначають спосіб функціонування цілісної системи суспільної свідомості та пов'язані з подоланням хаотичності та суб'єктивізму в соціальних процесах. Щодо розуміння санкції у контексті засобу визначення меж свободи індивідуальної та групової поведінки актуалізуються питання пошуку оптимального обсягу самообмеження державної влади, встановлення меж втручання держави до сфери майнових та інших особистих інтересів громадян, вибудовування системи гарантій прав особистості, використання самоорганізаційного потенціалу суспільства та його інститутів.

Розділ 4 «Концепція засад формування санкцій кримінально-правових норм» складається із трьох підрозділів і присвячений формулюванню та обґрунтуванню авторської концепції побудови санкцій кримінально-правових норм.

У підрозділі 4.1. «Концепція засад формування санкцій кримінально-правових норм: загальна характеристика» зазначається, що засади формування кримінально-правових санкцій можуть бути представлені у вигляді сукупності, наскрізний понятійний контекст якої пов'язаний

з категорією справедливості й проблематикою цінностей та оцінок у кримінальному праві.

Доводиться, що справедливість слід розглядати як соціально-філософську категорію, яка виражається в колективних уявленнях – архетипових і динамічних стереотипах мислення та поведінки. Колективні уявлення про справедливість, сформовані в історико-культурному процесі, є фундаментальними для сфери права. Ці уявлення включають три взаємообумовлених аспекти: цінності, значущі для соціуму; соціальну шкідливість посягань на них; реакцію на девіантну поведінку.

Колективні уявлення про справедливість та оцінювальні судження законодавця про них співвідносяться як дійсне (онтологічна категорія) і можливе (гносеологічна категорія). У цьому плані формулюються такі логічні відповідності: соціальні цінності – об'єкти кримінально-правової охорони та об'єкти злочинів; соціальна шкідливість – суспільна небезпека; реакція на девіантну поведінку – межі впливу. Між ними може бути встановлено лише системну відповідність і відносну пропорційність, але не точне розмірне співвідношення.

У підрозділі 4.2. *«Засади формування санкцій: аналіз у контексті процесів соціальної взаємодії»* доводиться, що колективні уявлення про справедливість є граничними засадами конструювання санкцій у контексті безпосередньо-практичних форм правової активності та є інформативно достатніми для розуміння закономірностей їхнього формування.

Стосовно системної організації кримінального закону колективні уявлення про справедливість розглядаються через опосередкування оцінювальними судженнями законодавця щодо об'єктів кримінально-правової охорони та об'єктів злочинів, суспільної небезпеки та меж кримінально-правового впливу

З урахуванням розуміння сучасного кримінального права як «переважно публічного» пропонується поділ соціальних цінностей, що охороняються кримінальним законом, на дві групи: приватно-публічні та публічно-приватні. У рамках авторської концепції обґрунтування санкцій запропонована диференціація підлягає фіксації в об'єктах кримінально-правової охорони та об'єктах злочинів.

Стосовно граничних засад формування санкцій суспільна небезпека як кримінально-правове поняття, що втілює оцінювальне судження про соціальну шкідливість посягань, розглядається через значущість їхніх наслідків, яка виражається в невичерпності заподіяної шкоди або, у разі вичерпності – в неможливості усунення шкоди без застосування кримінально-правових засобів. У цьому сенсі наслідки може бути поділено на три групи: особливо тяжкі, тяжкі, менш тяжкі. Звертається увага на те, що значущість цінності повинна зворотно корелювати з тяжкістю наслідків: при підвищенні значущості соціальної цінності, поставленої під охорону кримінального закону, ступінь тяжкості наслідків, достатній для криміналізації діяння, знижується.

Визначення меж кримінально-правового впливу розглядається у контексті особливостей кримінологічної та кримінально-правової систем. Наголошується, що визначення цих меж передбачає фіксацію максимального ступеня примусового впливу на правопорушника, специфіки змісту примусових заходів (переліку тих благ, яких правопорушник може бути позбавлений, або в користуванні якими він може бути обмежений), а також допустимість кримінально-правового заохочення.

Зазначається, що безпосередніми засадами формування санкцій є соціально-економічна необхідність кримінально-правової реакції на девіантну поведінку (відображає факт неможливості забезпечення належної поведінки засобами інших галузей права, а також потенціалом системи саморегулювання); характер кримінально-правового впливу (визначає поєднання публічно-правових і приватно-правових елементів у змісті санкцій залежно від характеристики відповідних цінностей); комплекс заходів кримінально-правового впливу [визначає видове різноманіття санкцій з урахуванням двоколіїності системи кримінально-правових заходів: покарання та інші заходи кримінально-правового впливу, відмінні від покарання (примусові та заохочувальні)]; типізовані характеристики осіб, що вступають у конфлікт із кримінальним законом.

У підрозділі 4.3. «Засади формування санкцій норм КК України: формально-юридична інтерпретація» зазначається, що суспільна небезпека безпосередньо (суспільна небезпека злочину/суспільно небезпечного діяння) або опосередковано (через суспільну корисність посткримінальної поведінки) визначає примусові та заохочувальні санкції норм КК України. При цьому правова природа суспільної небезпеки аналізується з позицій об'єктивно-суб'єктивної концепції. Суспільна небезпека розглядається як оцінювальне кримінально-правове поняття, що характеризує склад злочину в єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак. Загальними для всіх злочинів критеріями, у яких об'єктивується суспільна небезпека, пропонується вважати об'єкт злочину, форму діяння, форму вини. Сукупність цих критеріїв дає можливість установити базове співвідношення між видами злочинів у контексті їхньої суспільної небезпеки. Доводиться, що при формуванні санкцій мова може йти тільки про типову суспільну небезпеку (її характер та ступінь), що відображає специфічність об'єктивних і суб'єктивних ознак виду злочину, зафіксованих у складі злочину.

Для примусових санкцій норм Загальної частини КК України виокремлюються такі засади формування: а) типовий ступінь суспільної небезпеки діяння; б) специфічні характеристики правового статусу діяча; в) примусові заходи кримінально-правового впливу, відмінні від покарання.

Для заохочувальних санкцій норм Загальної частини КК України виокремлюються такі засади формування: а) типовий ступінь суспільної небезпеки діяння; б) типовий ступінь суспільної корисності посткримінальної поведінки; в) заохочувальні заходи кримінально-правового впливу.

На підставі аналізу відповідних положень Загальної частини КК України доводиться доцільність: а) оптимізації переліку примусових заходів медичного характеру та фіксації в кримінальному законі співвідношення ступеня суспільної небезпеки діяння та специфічних характеристик правового статусу діяча з конкретним видом примусових заходів медичного характеру; б) розширення переліку заходів виховного характеру та диференціації цих заходів за ступенем суворості для можливості співвіднесення з типовим ступенем суспільної небезпеки діяння, а також їхньої градації з урахуванням застосування до осіб, що не досягли віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності; в) встановлення імперативності всіх загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, розширення вимог, що висуваються до посткримінальної поведінки, з якими пов'язується повне або часткове усунення кримінально-правових обтяжень.

Щодо засад формування примусових санкцій норм Особливої частини КК України зроблено висновок про доцільність виокремлення таких засад як: а) склад злочину, передбаченого в Особливій частині КК України; б) характер і типовий ступінь суспільної небезпеки злочину; в) система покарань; г) сукупність примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, які поєднуються з ним. Доводиться, що розгляд обґрунтованості примусових санкцій норм Особливої частини КК України передбачає дві складові: проблематику самих засад (їхня адекватність сучасним реаліям, чіткість і несуперечність нормативної регламентації тощо) і власне обґрунтованість санкцій.

З урахуванням аналізу зазначених засад доводиться, що на сучасному етапі обґрунтованість примусових санкцій норм Особливої частини КК України не може бути визнана задовільною. Обґрунтування цього різновиду санкцій передбачає необхідність вироблення підходу до їхньої побудови, в рамках якого підлягають урахуванню особливості впливу засадничих факторів на конструктивні особливості санкцій з погляду альтернативності, відносної визначеності, кумулятивності. Доводиться доцільність включення до цього підходу таких правил: а) одна норма – один типовий ступінь суспільної небезпеки; б) чим більш тяжким є злочин, тим «коротшими» є санкції за кількістю покарань; чим меншим є типовий ступінь суспільної небезпеки діяння, тим ширшим є спектр заходів впливу на винну особу; в) підбір видів покарання має корелювати зі специфікою виду злочину через категорію, до якої цей вид злочину належить; г) межі покарання визначаються з урахуванням типового ступеня суспільної небезпеки та системи покарань; відображення у типових санкціях за умови визначення верхніх і нижніх меж всіх видів основних покарань; г) додаткові покарання мають корелювати з основними покараннями, включеними до санкції; санкції злочинів невеликої тяжкості не можуть включати більше одного додаткового покарання, до санкцій злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких допустимо включати два додаткових покарання; д) введення до змісту санкцій примусових заходів

кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, що поєднуються з ним, пов'язане із специфікою виду злочину та сукупністю примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, що поєднуються з ним, та не може залежати від тяжкості діяння та видів покарання, включених до санкції.

Щодо засад формування заохочувальних санкцій норм Особливої частини КК України виокремлено та проаналізовано типові ознаки складу злочину, передбаченого в Особливій частині КК України; характер і типовий ступінь суспільної небезпеки злочину; типовий ступінь суспільної корисності посткримінальної поведінки; заохочувальні заходи кримінально-правового впливу. Доводиться, що урахування цих засад дозволяє сформулювати однакові вимоги до посткримінальної поведінки, які закріплюються в заохочувальній нормі, не тільки для основного, але й для кваліфікованого/особливо кваліфікованого складів. Типові ознаки складу злочину обґрунтовують побудову заохочувальної санкції опосередковано, через кореляцію з положеннями диспозиції заохочувальної норми, які мають відповідати особливостям виду злочину. Обґрунтованість заохочувальних санкцій характером суспільної небезпеки злочину означає, що чим більш значущою є соціальна цінність (як публічно-приватна, так і приватно-публічна), тим менш актуальним стає кримінально-правове заохочення. Крім цього, характер суспільної небезпеки злочину передбачає кореляцію з характером кримінально-правового впливу.

Пропонується, щоб підхід до формування заохочувальних санкцій норм Особливої частини КК України передбачав єдині стандарти визначення типового ступеня суспільної небезпеки діянь, щодо яких припустимо порушувати питання про кримінально-правове заохочення; чітке визначення значення повторності, сукупності (при вчиненні злочинів, передбачених різними частинами однієї статті Особливої частини КК України) злочинів; формулювання належних вимог, які відображали б належний типовий ступінь суспільної корисності посткримінальної поведінки для кожної заохочувальної норми.

Розділ 5 «Принципи формування санкцій кримінально-правових норм» складається із трьох підрозділів і присвячений виробленню систематизованого підходу до принципів формування кримінально-правових санкцій.

У підрозділі 5.1. *«Принципи формування санкцій кримінально-правових норм: загальна характеристика»* обґрунтовується, що принципи формування санкцій є різновидом принципів кримінального права як обумовлених конкретним історичним періодом керівних ідей, визначених у доктрині та втілених законодавцем (прямо чи опосередковано) у кримінальному законі і спрямованих на вирішення його завдань. Принципи кримінально-правової політики мають фундаментальне значення в процесі формування санкцій, однак вони не вичерпують усього спектра принципів як керівних ідей у сфері побудови санкцій.

Запропоновано трирівневий підхід до принципів формування кримінально-правових санкцій: а) принципи, що є фундаментальними керівними ідеями для побудови кримінально-правових норм у цілому (загальні); б) принципи, обумовлені особливостями ролі санкції серед інших елементів кримінально-правової норми (особливі); в) принципи, що характеризують побудову санкцій певного виду (специфічні).

У *підрозділі 5.2. «Загальні принципи формування санкцій кримінально-правових норм»* зазначається, що керівними фундаментальними ідеями у контексті формування кримінально-правових санкцій є принципи системності, законності, доцільності, гуманізму, рівності, урахування вимог міжнародно-правових актів і Конституції України, ефективності.

На основі аналізу санкцій норм КК України з урахуванням емпіричних даних доводиться, що реалізація цих принципів у процесі формування санкцій передбачає удосконалення відповідних нормативних положень шляхом усунення міжгалузевих та внутрішньогалузевих системних невідповідностей у конструкціях кримінально-правових санкцій, розширення спектра заохочувальних санкцій норм Загальної та Особливої частин КК України, закріплення більш широкого переліку примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, що поєднуються з ним, тощо.

У *підрозділі 5.3. «Особливе та специфічне в принципах формування санкцій кримінально-правових норм»* зазначається, що основними принципами формування кримінально-правової санкції, обумовленими особливостями її ролі серед елементів норми, слід вважати принципи персоніфікації кримінально-правового впливу та економічної обумовленості. На підставі аналізу санкцій норм КК України зроблено висновок щодо адекватної реалізації принципу персоніфікації кримінально-правового впливу та виокремлено основні проблемні аспекти реалізації принципу економічної обумовленості.

Серед принципів, що характеризують побудову примусових санкцій норм Особливої частини КК України виокремлено: а) відносну ранжируваність видів покарання; б) відносну визначеність; в) відповідність типовій санкції. Для заохочувальних санкцій кримінально-правових норм виокремлено принцип економії заходів заохочення.

На основі аналізу втілення виокремлених принципів у процесі формування санкцій кримінально-правових норм розглядаються основні напрями їх удосконалення.

Розділ 6 «Прикладні аспекти концепції засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм» складається із двох підрозділів та присвячений прикладній складовій концепції засад та принципів формування кримінально-правових санкцій.

У *підрозділі 6.1. «Побудова санкцій норм Загальної частини КК України»* наголошується, що побудова санкцій, які містять примусові заходи медичного характеру, передбачає: а) визначення правових статусів осіб, які мають психічні розлади/захворювання і вступили в конфлікт із кримінальним

законом; б) кореляцію правового статусу діяча та типового ступеня суспільної небезпеки діяння/злочину з урахуванням цільового призначення примусових заходів медичного характеру; в) формування адекватного сучасним потребам переліку примусових заходів медичного характеру: амбулаторна психіатрична допомога та стаціонарна психіатрична допомога (надання психіатричної допомоги в умовах загального нагляду; надання психіатричної допомоги в умовах посиленого нагляду); г) встановлення відповідності конкретних видів примусових заходів медичного характеру типовому ступеню суспільно небезпечного діяння/злочину, вчиненого носієм певного правового статусу.

У свою чергу, побудова санкцій, що містять примусові заходи виховного характеру, передбачає: а) формування загального переліку примусових заходів виховного характеру, адекватного сучасному стану девіантності неповнолітніх і кримінологічній характеристиці особи неповнолітнього правопорушника; б) встановлення співвідношення суворості видів примусових заходів виховного характеру та ступеня тяжкості злочинів, за вчинення яких їх може бути застосовано; в) диференціацію видів примусових заходів виховного характеру та їхніх строків у випадках звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання; г) визначення нижньої межі типового ступеня суспільно небезпечного діяння для осіб, що не досягли віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність; необхідність нормативної фіксації переліку примусових заходів виховного характеру, які можуть застосовуватися щодо таких осіб.

Щодо побудови заохочувальних санкцій норм Загальної частини КК України пропонується такий алгоритм: чим вищим є ступінь суспільної небезпеки діяння, тим значнішим має бути ступінь суспільної корисності посткримінальної поведінки (більший обсяг вимог, висунутих до посткримінальної поведінки). Формулюються пропозиції щодо розширення сфери застосування заохочувальних санкцій, що містять звільнення від кримінальної відповідальності, доводиться доцільність розширення вимог, які висуваються до посткримінальної поведінки.

У підрозділі 6.2. «Побудова санкцій норм Особливої частини КК України» щодо удосконалення нормативної регламентації кримінально-правових конструкцій, які є засадами побудови примусових санкцій норм Особливої частини КК України, пропонується авторське бачення реформування системи покарань; закріплення в Загальній частині КК України примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, що поєднуються з ним; уніфікації кваліфікуючих/особливо кваліфікуючих ознак; формування типових санкцій з урахуванням більш детальної градації злочинів за ступенем тяжкості і співвіднесення її з видовими та розмірними характеристиками основних покарань.

Виокремлюються базові закономірності побудови санкцій цього виду. Доводиться, що з юридико-технічної точки зору побудова примусових санкцій норм Особливої частини КК України являє собою певну послідовність дій, що пов'язана з формулюванням ознак основного складу, визначенням типового

ступеня суспільної небезпеки основного складу, співвіднесення типового ступеня суспільної небезпеки основного складу з типовою санкцією, після чого є можливим конструювання кваліфікованих/особливо кваліфікованих складів з відповідними санкціями.

Пропонується авторська оцінка змін до КК України від 15 листопада 2011 р., а також законопроектних положень щодо вдосконалення процедури здійснення конфіскації.

Зазначається, що аналіз засад та принципів побудови заохочувальних санкцій норм Особливої частини КК України припускає вироблення уніфікованого підходу, який передбачає: а) встановлення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності для стимулювання позитивної посткримінальної поведінки осіб, які вчинили вперше тяжкі та особливо тяжкі (за винятком особливо тяжких злочинів, що передбачають покарання у виді позбавлення волі строком від 13 до 15 років або довічне позбавлення волі) злочини; але виправданим такий підхід може бути тільки в тих випадках, коли це є доцільним з погляду запобігання подальшій злочинній діяльності, збільшенню розмірів шкоди, заподіяваної злочинними діями тощо; б) кореляцію між характером злочину та встановленням спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності; в) визначення вимог до посткримінальної поведінки типовими ознаками відповідних складів злочинів; доцільність закріплення й загальних вимог, що відповідають тій групі цінностей, на яку вчиняється посягання.

ВИСНОВКИ

Висновки містять одержані у ході дослідження найбільш важливі результати теоретичного та прикладного характеру, пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства в частині формування кримінально-правових санкцій, а саме:

1. Виокремлено три основні підходи щодо засад формування санкцій. Перший передбачає обґрунтування санкцій переважно формально-юридичними категоріями та конструкціями – диспозиції статей (частин статті) Особливої частини кримінального закону, склад злочину, система покарань, суспільна небезпека злочину та/або особистості винного тощо. Другий підхід (аксіологічний) пов'язаний з оперуванням поняттям «цінність», об'єктивністю ціннісних характеристик та проблематикою суб'єктивних оцінок (у першу чергу, законодавця, який формулює положення кримінального закону). Поряд із цим в літературі представлено компромісні варіанти, які не становлять єдиного масиву, але виражають намагання поєднати практичну доцільність побудови санкцій із можливостями врахування закономірностей процесів соціальної взаємодії.

Серед принципів побудови кримінально-правових санкцій виокремлюються принципи справедливості, доцільності, законності,

гуманізму, системності, виправності тощо. Зазначається наявність позицій щодо формування системи принципів та певної погодженості думок із приводу окремих принципів, однак у цілому єдиний підхід до вирішення цієї проблеми відсутній.

Прикладні аспекти побудови санкцій кримінально-правових норм розглядаються в контексті процесів криміналізації/пеналізації як напрямів кримінально-правової політики (однак таке бачення не є достатнім з урахуванням виокремлення заохочувальних санкцій, а також тих санкцій, які містять примусові заходи, що відмінні від покарання) та через сукупність обумовлених поточним рівнем розвитку науки прийомів (юридико-технічних правил):

2. Під категорією «засади» необхідно розглядати першопричини існування об'єктів, постійне, стійке сутнісно-змістовне ядро, що зберігається в них у різних їхніх варіаціях. Обґрунтованість передбачає опосередкованість засадами, сутнісно-змістовний контекст буття об'єкта як такого. Засади розмежовуються з принципами, які розуміються як керівні положення, що визначаються панівними уявленнями керуючих суб'єктів про належні властивості об'єкта.

У методологічному підході до аналізу засад та принципів формування санкцій виокремлюється три рівні методологічного забезпечення: на першому рівні використовується синергетичний аналіз, який полягає у застосуванні загальних закономірностей розвитку систем до утворень, що існують у соціокультурному просторі; на другому рівні розглядаються можливості аналізу засад та принципів формування кримінально-правових санкцій, опосередковані характеристиками сучасних типізованих уявлень про сутність права; на третьому рівні, в контексті методики як сукупності конкретних методів пізнання, використовуються традиційні юридичні способи пізнання, та, за умови їхньої юридизації, методи інших галузей знання.

3. Санкція як соціальний та правовий феномен розглядається у формально-юридичному контексті (як елемент кримінально-правової норми, що знаходить своє вираження у відповідних законодавчих положеннях) та в контексті процесів соціальної взаємодії.

У формально-юридичному контексті кримінально-правова санкція являє собою обов'язковий структурний елемент кримінально-правової норми, який стимулює належну поведінку та/або перешкоджає девіантним проявам шляхом закріплення переліку заходів кримінально-правового впливу.

До санкцій норм Загальної частини КК України може бути віднесено положення про звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання у зв'язку з виконанням вимог, передбачених відповідними нормами КК України, а також положення, що закріплюють примусові заходи виховного характеру та примусові заходи медичного характеру. Як санкції статті (частини статті) Особливої частини КК України слід розглядати другий абзац статті (частини статті), що містить типізований варіант реакції на суспільно небезпечне діяння, який передбачає базовий перелік кримінально-правових заходів стимулювання виконання кримінально-правової заборони із

вказівкою на їх види та, в абсолютній більшості випадків, межі. Як санкцію норми Особливої частини КК України можна також розглядати вказівку на звільнення особи від кримінальної відповідальності (спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності).

Аналіз кримінально-правової санкції передбачає її зіставлення з ретроспективною кримінальною відповідальністю у двох аспектах: негативному та позитивному. У цьому сенсі кримінально-правова норма (включаючи санкцію) є нормативною основою кримінальної відповідальності; санкція опосередковує диференціацію кримінальної відповідальності; кримінальна відповідальність може розглядатися в контексті законодавчо визначених форм реалізації кримінально-правової санкції (однак останні не поглинаються повністю кримінальною відповідальністю).

Всі заходи, які включаються до змісту кримінально-правових санкцій, є заходами кримінально-правового впливу. При цьому примус і заохочення є елементами єдиної цілісності, що характеризує правову природу санкцій. Примусові санкції передбачають дві форми примусового кримінально-правового впливу: покарання та примусові заходи. У заохочувальних санкціях опосередковується кримінально-правове заохочення, яке як форма поєднує два заходи: звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання. З погляду законодавчого оформлення санкція є завжди публічною, однак у плані фіксації конкретних заходів кримінально-правового впливу санкція може включати публічно-правові та приватно-правові елементи.

Конструктивні характеристики санкцій статей (частин статті) Особливої частини КК України включають альтернативність, ступінь визначеності, кумулятивність. В Особливій частині КК України переважають альтернативні санкції, які, у свою чергу, можуть бути диференційованими за кількістю видів основних покарань. За ступенем визначеності виокремлюються абсолютно визначені та відносно визначені санкції. В Особливій частині КК України представлено лише відносно визначені санкції, серед яких наявна певна кількість відносно визначених санкцій з елементами абсолютної визначеності (11 санкцій, в яких передбачено довічне позбавлення волі). В Особливій частині КК України представлені як кумулятивні (близько 1/3), так і некумулятивні санкції.

Аналіз кримінально-правової санкції в контексті процесів соціальної взаємодії передбачає її розгляд з огляду на взаємодію безпосередньо-практичних форм правової активності (компонентів «живого» права) та позитивно-правових елементів. При цьому санкція є специфічним соціальним та правовим інструментом, що виявляє себе шляхом соціального впливу на макрорівні та виражає реакцію на найнебезпечніші деструктивні прояви, опосередковану в уявленнях суспільства через необхідність та інтенсивність захисту існуючих суспільних відносин. У цьому розумінні санкція впливає на суспільство як засіб виховання, соціальної інтеграції, підкріплення ціннісних орієнтацій, визначення меж свободи індивідуальної та колективної поведінки тощо.

4. Засади побудови санкцій являють собою сукупність, елементи якої об'єднані загальним понятійним контекстом, пов'язаним з категорією справедливості та співвідношенням цінностей та оцінок у кримінальному праві. Справедливість є соціально-філософською категорією, що має визначальне значення для сфери права та виражається в колективних уявленнях – архетипічних та динамічних стереотипах мислення та поведінки, притаманних певному соціокультурному простору. Ці уявлення включають три взаємообумовлених аспекти: цінності, що є значущими для соціуму; соціальну шкідливість посягань на них; реакцію на девіантну поведінку.

5. Колективні уявлення про справедливість є граничними засадами конструювання санкцій у контексті безпосередньо-практичних форм правової активності і є інформативно достатніми для розуміння закономірностей їхнього формування. У позитивно-правовому контексті (на рівні системної організації кримінального закону) колективні уявлення про справедливість розглядаються через опосередкування оцінювальними судженнями законодавця, між якими може бути встановлено лише системну відповідність і відносну пропорційність, але не точне розмірне співвідношення. Оцінювальні судження законодавця виражаються в таких кримінально-правових поняттях як об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину; суспільна безпека; межі впливу.

6. З урахуванням розуміння сучасного кримінального права як «переважно публічного» соціальні цінності можуть бути поділені на дві групи: а) приватно-публічні: життя та здоров'я особи, власність, здійснення господарської діяльності, порядок управління та правосуддя, навколишнє середовище тощо; б) публічно-приватні: міжнародна безпека та правопорядок, національна безпека, громадський порядок тощо. Ця диференціація підлягає нормативній фіксації в об'єктах кримінально-правової охорони та об'єктах злочинів.

Суспільна безпека як кримінально-правове поняття, що втілює оцінювальне судження про соціальну шкідливість посягань, розглядається через значущість їх наслідків, що виражається в невичерпності заподіяної шкоди або, у разі вичерпності – неможливості усунення шкоди без застосування кримінально-правових засобів. Ці наслідки поділяються на три групи: особливо тяжкі, тяжкі, менш тяжкі. Значущість цінності має зворотною корелювати з тяжкістю наслідків: при підвищенні значущості соціальної цінності, поставленої під охорону кримінального закону, ступінь тяжкості наслідків, необхідна для криміналізації діяння, знижується.

Встановлення меж впливу передбачає визначення максимального ступеня примусового впливу на правопорушника, специфіки змісту примусових заходів, тобто переліку тих благ, яких правопорушник може бути позбавлений або в користуванні якими він може бути обмежений, а також допустимості кримінально-правового заохочення. Встановлення меж впливу є взаємозалежним з особливостями кримінологічної та кримінально-правової систем.

7. Безпосередніми засадами формування санкцій на рівні системної організації кримінального закону є соціально-економічна необхідність кримінально-правової реакції на девіантну поведінку; характер кримінально-правового впливу; комплекс заходів кримінально-правового впливу; типізовані характеристики осіб, що вступають у конфлікт із кримінальним законом. Формування санкцій обґрунтовується соціально-економічною необхідністю кримінально-правової реакції на девіантну поведінку у сенсі неможливості забезпечити належну поведінку засобами інших галузей права, а також можливостями самоорганізації. Характер кримінально-правового впливу визначає поєднання публічно-правових і приватно-правових елементів у змісті кримінально-правових санкцій (винятково публічно-правовий зміст санкцій співвідноситься з охороною публічно-приватних соціальних цінностей; включення приватно-правових елементів до змісту санкцій є допустимим для охорони приватно-публічних цінностей, однак чим більш значущою є відповідна цінність, тим меншою має бути питома вага приватності, прийнятна при її охороні). Комплекс заходів кримінально-правового впливу визначає видове різноманіття санкцій з урахуванням двоколіїності системи кримінально-правових заходів: покарання та заходи кримінально-правового впливу, відмінні від покарання (примусові та заохочувальні). Складові обох колій припускають необхідність суттєвої модифікації. Кримінально-правові санкції обґрунтовуються типізованими характеристиками категорій осіб, що безпосередньо порушують кримінально-правову заборону. Ці типізовані характеристики визначають особливості кримінально-правового статусу певних категорій осіб. Субсидіарність участі в кримінально-правовому конфлікті не може бути покладеною в основу формування санкцій.

8. Засади побудови окремих санкцій кримінально-правових норм виражаються через сукупність кримінально-правових понять, що відповідають видовій специфіці певних санкцій. У контексті побудови санкцій норм кримінального закону фундаментальне значення має суспільна небезпека, яка характеризує склад злочину в єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак. При диференціації кримінально-правового впливу мова може йти тільки про типову суспільну небезпеку (її характер та ступінь), яка відображає специфічність об'єктивних і суб'єктивних ознак виду злочину, зафіксованих у складі злочину. При з'ясуванні правової природи суспільної небезпеки варто виходити з об'єктивно-суб'єктивної концепції.

9. Засадами побудови примусових санкцій норм Загальної частини КК України є типовий ступінь суспільної небезпеки діяння; специфічні характеристики правового статусу діяча; примусові заходи кримінально-правового впливу, відмінні від покарання. Засадами побудови заохочувальних санкцій норм Загальної частини КК України є типовий ступінь суспільної небезпеки діяння; типовий ступінь суспільної корисності посткримінальної поведінки; заохочувальні заходи кримінально-правового впливу.

Засадами побудови примусових санкцій норм Особливої частини КК України є склад злочину, передбаченого в Особливій частині КК України; характер і типовий ступінь суспільної небезпеки злочину; система покарань; сукупність примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, що поєднуються з ним. Засадами побудови заохочувальних санкцій норм Особливої частини КК України є типові ознаки складу злочину, передбаченого в Особливій частині КК України; характер і типовий ступінь суспільної небезпеки злочину; типовий ступінь суспільної корисності посткримінальної поведінки; заохочувальні заходи кримінально-правового впливу.

10. Принципи формування санкцій є різновидом принципів кримінального права як обумовлених конкретним історичним періодом керівних ідей, визначених у доктрині та втілених законодавцем (прямо чи опосередковано) у кримінальному законі та спрямованих на вирішення його завдань. Доцільно виокремити три рівні принципів формування кримінально-правових санкцій: принципи, що є фундаментальними для побудови кримінально-правових норм у цілому (загальні); принципи, обумовлені особливостями ролі санкції серед інших елементів кримінально-правової норми (особливі); принципи, що характеризують конструювання санкцій певного виду (специфічні).

Фундаментальними у контексті побудови кримінально-правових санкцій можна вважати принципи системності, законності, доцільності, гуманізму, рівності, урахування вимог міжнародно-правових актів і Конституції України, ефективності. Основними принципами побудови кримінально-правової санкції, обумовленими особливостями ролі санкції серед елементів норми, можна вважати принципи персоніфікації кримінально-правового впливу та економічної обумовленості. Серед принципів, що характеризують побудову санкцій певного виду, для примусових санкцій можна виокремити відносну ранжируваність видів покарання, відповідність типовій санкції, відносну визначеність; для заохочувальних – принцип економії заходів заохочення.

11. При побудові санкцій норм КК України, що містять примусові заходи медичного характеру, доцільно виходити з того, що ці заходи можуть бути представлені у вигляді такої системи: амбулаторна психіатрична допомога та стаціонарна психіатрична допомога (надання психіатричної допомоги в умовах загального нагляду; надання психіатричної допомоги в умовах посиленого нагляду).

Амбулаторна психіатрична допомога передбачається щодо осіб, які вчинили злочини будь-якого ступеня тяжкості у стані обмеженої осудності; осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння невеликої тяжкості у стані неосудності; осіб, які вчинили злочин невеликої тяжкості у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

Стаціонарна психіатрична допомога передбачається щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності, а також осіб,

які вчинили злочин невеликої тяжкості у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання: за вчинення діянь/злочинів середньої тяжкості та тяжких – надання психіатричної допомоги в умовах загального нагляду; за вчинення діянь/злочинів особливо тяжких – надання психіатричної допомоги в умовах посиленого нагляду.

12. Доцільно переглянути на рівні санкцій нормативну регламентацію кримінально-правового впливу на осіб у віці до вісімнадцяти років.

Включити до розділу XV Загальної частини КК України окрему статтю, в якій було б закріплено загальний перелік примусових заходів виховного характеру. Вбачається доцільним включити до цього переліку такі заходи: обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, батьків-вихователів, прийомної сім'ї, педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; соціальний супровід неповнолітнього центрами соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, організаціями, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям і молоді; призначення судового вихователя; відвідування занять із психологом; покладання на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; залучення неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку, до робіт на користь потерпілої особи або територіальної громади, що не є шкідливими та небезпечними для його здоров'я; направлення до центру медико-соціальної реабілітації; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків.

Включити до розділу XV Загальної частини КК України окрему статтю, яка містила би норму про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. Звільнення від кримінальної відповідальності має поширюватися на випадки вчинення неповнолітнім уперше злочинів невеликої та середньої тяжкості. Вимоги до посткримінальної поведінки неповнолітніх при звільненні від кримінальної відповідальності – щире каяття та сприяння розкриттю злочину. Звільнення від кримінальної відповідальності має бути тільки імперативним.

У цій же статті в окремій нормі доцільно передбачити диференційовані залежно від ступеня тяжкості злочину примусові заходи виховного характеру, які застосовуються у випадку звільнення від кримінальної відповідальності. У разі вчинення злочинів невеликої тяжкості доцільно передбачити можливість призначення таких видів примусових заходів виховного характеру як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, батьків-вихователів, прийомної сім'ї, педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; соціальний супровід неповнолітнього центрами соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, організаціями, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям

і молоді. У разі вчинення злочинів середньої тяжкості – покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; залучення неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку, до робіт на користь потерпілої особи або територіальної громади, що не є шкідливими та небезпечними для його здоров'я; направлення до центру медико-соціальної реабілітації.

Такі види заходів як призначення судового вихователя та відвідування занять із психологом можуть застосовуватися при вчиненні діянь і невеликої, і середньої тяжкості.

Включити до розділу XV Загальної частини КК України окрему статтю, яка містила би норму про звільнення неповнолітнього від покарання. Встановити такі вимоги до посткримінальної поведінки як щире каяття, сприяння розкриттю злочину та правомірна поведінка після вчинення злочину. У цій же статті в окремій нормі може бути передбачено примусові заходи виховного характеру, застосовувані у разі звільнення від покарання, диференційовані залежно від ступеня тяжкості злочину. До цієї категорії осіб не має застосовуватися обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього. Тільки за вчинення злочинів середньої тяжкості може застосовуватися направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків. Специфіка цього переліку передбачає й більш тривалі (ніж при звільненні від кримінальної відповідальності) строки застосування окремих видів примусових заходів виховного характеру.

Включити до розділу XV Загальної частини КК України окрему статтю, яка регламентувала би особливості застосування примусових заходів виховного характеру щодо осіб, що до досягнення віку, з якого може наступати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки діянь, передбачених Особливою частиною КК України. Нижньою межею застосування цих заходів до цієї категорії осіб слід вважати тільки вчинення діянь невеликої тяжкості, пов'язаних із посяганнями на особу. Конкретні види примусових заходів виховного характеру та строки їхнього застосування мають бути поставлені в залежність від ступеня суспільної небезпеки посягань. Цей перелік має включати такі види заходів як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, батьків-вихователів, прийомної сім'ї, педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; соціальний супровід неповнолітнього центрами соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, організаціями, які надають соціальні послуги сім'ям, дітям і молоді; призначення судового вихователя; відвідування занять із психологом; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків. При цьому направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей

і підлітків припустимо тільки за вчинення тяжких та особливо тяжких посягань.

13. Положення ст.ст. 45, 46, ч. 1 ст. 47 КК України доцільно поширити на злочини середньої тяжкості, вчинені вперше, незалежно від форми вини. Вимоги до посткримінальної поведінки, передбачені в диспозиції ст. 45 КК України, слід розширити за рахунок положення про сприяння в усуненні причин та умов правопорушення. До диспозиції ст. 46 КК України доцільно ввести вимоги щодо сприяння розкриттю злочину, сприяння в усуненні причин і умов правопорушення, а також уточнення про повне відшкодування завданих особою збитків або усунення заподіяної шкоди. У ч. 1 ст. 47 КК України як вимоги до посткримінальної поведінки доцільно передбачити щире каяття, повне відшкодування завданих особою збитків або усунення заподіяної шкоди, згоду на виховний вплив з боку колективу підприємства, установи, організації, громадської організації (об'єднання), членом яких є ця особа.

У ч. 4 ст. 74 КК України варто включити такі вимоги до посткримінальної поведінки як усунення різних форм залежної поведінки, оформлення на роботу або навчання, участь у програмах соціально-психологічної реабілітації (для соціально неблагополучних осіб), активна участь у благодійних програмах допомоги незахищеним категоріям населення.

14. Щодо реформування системи покарань пропонується виключити такий вид покарання як тримання в дисциплінарному багатльоні військовослужбовців та переглянути місце штрафу в системі покарань у плані його розташування після суспільних робіт (за умови розмежування розмірів штрафу як основного та додаткового покарання).

15. Доцільно закріпити в самостійній статті Загальної частини КК України сукупність примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від покарання, що поєднуються з ним: спеціальну конфіскацію; спеціальну конфіскацію, поєднану зі знищенням зазначених у законі предметів; відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди; відновлення порушеного права. Зазначені примусові заходи кримінально-правового впливу можуть бути призначені судом лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього кодексу.

16. Пропонується уніфікувати кваліфікуючі/особливо кваліфікуючі ознаки з урахуванням їх диференціації за впливом на збільшення ступеня суспільної небезпеки злочину та передбачити три ступеня цих ознак.

17. Для формування типових санкцій доцільно більш детально диференціювати злочини за ступенем тяжкості, у зв'язку із чим для всіх видів основних покарань пропонується градація на ступені суворості:

позбавлення волі – на 6 ступенів (від 1 до 3 років; від 3 до 5 років; від 5 до 8 років; від 8 до 10 років; від 10 до 13 років; від 13 до 15 років);

штраф – на 4 ступеня (від 500 до 1 тис.; від 1 тис. до 2 тис.; від 2 до 3 тис.; від 3 тис. до 5 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян);

позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі – на 2 ступеня (від найнижчої межі до S; від S до найвищої межі).

Відповідно до цього пропонуються такі моделі типових санкцій:

Злочини невеликої тяжкості:

перша підкатегорія – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, штраф, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців (розміри всіх видів покарань відповідають 1-у ступеню суворості);

друга підкатегорія – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (2-й ступінь), громадські роботи (2-й ступінь), штраф (2-й ступінь), виправні роботи (2-й ступінь), службові обмеження для військовослужбовців (2-й ступінь), арешт (1-й ступінь).

Злочини середньої тяжкості:

перша підкатегорія – штраф (3-й ступінь), арешт (2-й ступінь), обмеження волі (1-й ступінь), позбавлення волі на певний строк (1-й ступінь);

друга підкатегорія – штраф (4-й ступінь), обмеження волі (2-й ступінь), позбавлення волі на певний строк (2-й ступінь).

Тяжкі злочини:

перша підкатегорія – позбавлення волі на певний строк (3-й ступінь);

друга підкатегорія – позбавлення волі на певний строк (4-й ступінь).

Особливо тяжкі злочини:

перша підкатегорія – позбавлення волі на певний строк (5-й ступінь);

друга підкатегорія – позбавлення волі на певний строк (6-й ступінь),

довічне позбавлення волі.

18. Для побудови примусових санкцій норм Особливої частини КК України доцільно використовувати підхід, що відображає такі закономірності: а) чим більш тяжким є злочин, тим менша кількість видів основних покарань має бути передбачена у санкції, тим більшою є ймовірність конструювання безальтернативних санкцій; б) максимальна кількість видів основних покарань у санкції – три, при цьому вони наближені один до одного за ступенем суворості; в) обрання видів основного покарання у злочинах невеликої та середньої тяжкості передбачає вибір типового виду покарання, яке найбільш повно відповідає специфіці виду злочину, характеру та типовому ступеню суспільної небезпеки злочину, до цього покарання приєднуються один чи два види основних покарань, наближених до типового виду покарання за ступенем суворості; г) для тяжких та особливо тяжких злочинів специфіка виду злочину може бути відображена у додаткових покараннях; ґ) визначення меж покарання в конкретній санкції має корелювати відповідній типовій санкції; д) додаткові покарання мають узгоджуватися з основним покаранням, включеним до санкцій; е) за злочини з відносно меншим ступенем тяжкості є сенс конструювати санкції з факультативними додатковими покараннями, за злочини з відносно більшим ступенем тяжкості – з обов'язковими.

19. Заохочувальні санкції норм Особливої частини КК України доцільно встановлювати з урахуванням застосування тільки у випадках вчинення злочинів уперше. У диспозиції заохочувальної норми доцільно закріплювати, крім специфічних, загальні вимоги, що відповідають тій групі цінностей, на яку вчинюється посягання. Щодо посягань на публічно-приватні цінності допустимо розширити коло злочинів, за вчинення яких встановлюються спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності; поширити їх на тяжкі та особливо тяжкі злочини (за винятком особливо тяжких злочинів, що передбачають покарання у виді позбавлення волі строком від 13 до 15 років або довічне позбавлення волі); щільно пов'язати встановлення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності із запобіганням подальшої злочинної діяльності, збільшенню розмірів шкоди, заподіяної злочинними діями; до диспозицій заохочувальних норм доцільно включати вимоги про добровільне припинення злочинних дій, про активне сприяння правоохоронним органам у розкритті злочинів, встановленні співучасників. Щодо посягань на приватно-публічні цінності допустимо розширити коло злочинів, за вчинення яких допускається встановлення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності; спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності поширити на тяжкі (за винятком пов'язаних із заподіянням шкоди життю та здоров'ю особи) злочини; до диспозицій заохочувальних норм доцільно включати вимоги щодо повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Орловская Н.А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монография / Орловская Н.А. – О. : Юрид. л-ра, 2011. – 624 с.
2. Орловская Н.А. Уголовно-правовые санкции: проблемы определения, классификации, функционального анализа : монография / Орловская Н.А. – О. : Юрид. л-ра, 2010. – 296 с.

Статті у фахових виданнях:

1. Орловська Н.А. До питання визначення кримінально-правових санкцій / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 16. – О., 2002. – С. 681–684.
2. Орловская Н.А. К вопросу о бытовой коррупции / Н.А. Орловская // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дрёмина. – Б-ка журн. «Юридический вестник». – О. : ФЕНІКС, 2003. – С. 98 – 108.
3. Орловская Н.А. Уголовно-правовое противодействие коррупции (зарубежный опыт криминализации и пенализации коррупционных действий)

/ Н.А. Орловская // Коррупция: региональные и отраслевые тенденции : сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – Б-ка журн. «Юридический вестник». – О. : Феникс, 2003. – С. 179–186.

4. Орловська Н.А. Організована злочинність у Південному регіоні України: рівень і проблеми протидії / Н.А. Орловська // Криміногенна ситуація на юге України: особливості і проблеми сдерживания : сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – Б-ка журн. «Юридический вестник». – О. : Феникс, 2003. – С. 145–154.

5. Орловская Н.А. К вопросу о коррупционной пораженности правоохранительных органов Юга Украины / Н.А. Орловская // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Вип. 21. – О., 2004. – С. 263–268.

6. Орловська Н.А. До питання про регіональні особливості тіньової економічної діяльності злочинних структур / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Вип. 26. – О., 2005. – С. 334–339.

7. Орловська Н.А. Система покарань як відображення процесів розвитку етносу / Н.А. Орловська // Держава та регіони. Серія Право. – 2005. – № 1. – С. 33–38.

8. Орловська Н.А. Система покарань неповнолітніх в Україні: деякі проблеми та шляхи їх подолання / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Вип. 29. – О., 2006. – С. 76–81.

9. Орловская Н.А. Уголовно-правовое противодействие преступности: возможности оптимизации / Н.А. Орловская // Боротьба зі злочинністю та права людини : зб. наук. статей / За ред. М.П. Орзиха, В.М. Дрьоміна. – Б-ка журн. «Юридичний вісник». – О. : Фенікс, 2006. – С. 200–205.

10. Орловська Н.А. Деякі проблеми побудови кримінально-правових санкцій та шляхи їх вирішення / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 32. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – С. 283–289.

11. Орловська Н.А. До питання про психологічні основи кримінально-правової заборони / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми кримінології і кримінальної психології : сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – Б-ка журн. «Юридичний вісник». – О. : Фенікс, 2007. – С. 249–255.

12. Орловська Н.А. Перспективи відображення відновної парадигми у кримінально-правовому полі / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Вип. 33. – О., 2008. – С. 37–43.

13. Орловська Н.А. До питання про соціальну природу санкцій кримінально-правових норм / Н.А. Орловська // Кримінологія в Україні та протидія злочинності: [зб. наук. статей / За ред. М.П. Орзиха, В.М. Дрьоміна]. – Б-ка журн. «Юридичний вісник». – О. : Фенікс, 2008. – С. 143–148.

14. Орловська Н.А. Характер санкцій кримінально-правових норм: проблеми трансформації / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми держави і

права : зб. наук. праць. – Вип. 47 / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – С. 25–30.

15. Орловська Н.А. Санкція як конструктивний елемент кримінально-правової норми: аналіз підходів / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / Керівн. авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. О.В. Козаченко. – Миколаїв : Поліграфічне підприємство СД Румянцева Г.В., 2009. – Вип. 38. – С. 226–233.

16. Орловська Н.А. До питання щодо функціонального призначення санкцій кримінально-правових норм / Н.А. Орловська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С. 217–220.

17. Орловська Н.А. Деякі концептуальні питання вивчення санкцій кримінально-правових норм / Н.А. Орловська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 4. – С. 62–65.

18. Орловська Н.А. Актуальні питання визначення кримінально-правових санкцій / Н.А. Орловська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип. 51. – С. 372–377.

19. Орловська Н.А. Деякі питання вивчення кримінально-правових санкцій: «міжгалузевий дискурс» / Н.А. Орловська // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутрішн. справ. Серія юридична. – 2010. – Вип. 2. – С. 295–302.

20. Орловская Н.А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: частно-научный контекст философского дискурса / Н.А. Орловская // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 690–699 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10onakfd.pdf>

21. Орловська Н.А. Проблемні питання побудови кримінально-правових санкцій в контексті впливу на неповнолітніх правопорушників / Н.А. Орловська // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaa/2010-4/10onannp.pdf>

22. Орловська Н.А. Засади та принципи побудови кримінально-правових санкцій: питання визначення методологічного підходу / Н.А. Орловська // Наук. праці Націон. ун-ту «Одеська юридична академія». Т. IX / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В.М. Дрьомін. – О. : Юрид. л-ра, 2010. – С. 424–433.

23. Орловська Н.А. Кримінально-правові санкції в контексті категорії «кримінально-правовий вплив»: постановка проблеми / Н.А. Орловська // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Вип. 55 / Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В.О. Туляков. – О. : Юрид. л-ра, 2010. – С. 72–79.

24. Орловська Н.А. Кримінально-правові санкції в контексті впливу міжнародного права та процесів акультурації: актуальні питання вивчення / Н.А. Орловська // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 748–755 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11onaarpv.pdf>

25. Орловська Н.А. Актуальні проблеми побудови кримінально-правових санкцій в контексті реалізації принципу гуманізму / Н.А. Орловська // *Часопис Академії адвокатури України*. – 2011. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-1/11onaprg.pdf>

26. Орловська Н.А. Кримінально-правова санкція та кримінальна відповідальність: концептуальні питання співвідношення / Н.А. Орловська // *Проблеми реформування кримінальної юстиції: український контекст і міжнародний досвід* : Вісник Луган. держ. ун-ту внутрішн. справ ім. Є.О. Дідоренка. – 2011. – Спецвип. № 5. – С. 64–71.

27. Орловська Н.А. Деякі питання побудови кримінально-правових санкцій у контексті процесів криміналізації та пеналізації / Н.А. Орловська // *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. – Вип. 57 / редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. В.М. Дрьомін. – О. : Юрид. л-ра, 2011. – С. 584–590.

28. Орловська Н.А. До питання про типові санкції в контексті побудови санкцій норм Особливої частини КК України / Н.А. Орловська // *Часопис Академії адвокатури України*. – 2011. – № 2 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-2/11onacku.pdf>

29. Орловська Н.А. Соціальна шкідливість та суспільна небезпека: концептуальні аспекти співвідношення у контексті побудови кримінально-правових санкцій / Н.А. Орловська // *Форум права*. – 2011. – № 2. – С. 672–680 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11onakpc.pdf>

30. Орловська Н.А. Про характер кримінально-правових санкцій в контексті постмодерну / Н.А. Орловська // *Розвиток держави і права в сучасних умовах: досвід, реалії, перспективи* : Вісник Луган. держ. ун-ту внутрішн. справ ім. Є.О. Дідоренка. – 2011. – Спецвип. № 6. – С. 32–40.

Інші публікації, які додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

1. Орловська Н.А. Деякі аспекти визначення санкцій кримінально-правових норм у сфері наркобізнесу / Н.А. Орловська // *Боротьба з наркобізнесом: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17–18 жовтня 2002 р. – О. : НДРВВ ОЮІ НУВС, 2002. – С. 69–73.

2. Орловська Н.А. До питання про санкції статей КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини на морському транспорті / Н.А. Орловська // *Удосконалення системи правової світи фахівців водного транспорту* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 28 лютого – 1 березня 2002 р. – О., 2002. – С. 126–133.

3. Орловская Н.А. Зарубежный опыт противодействия компьютерной преступности (проблемы криминализации и наказуемости) / Н.А. Орловская // *Інформаційні технології та безпека* : зб. наук. праць. – Вип. 3. – К., 2003. – С. 107–114.

4. Орловская Н.А. Принудительные меры воспитательного характера: проблемы законодательного закрепления / Н.А. Орловская // Делінквентна поведінка дітей та молоді: сучасні технології протидії : матеріали міжнар. практ. конф., м. Одеса, 31 березня – 1 квітня 2006 р. – Ч. 1. – О. : НДРВВ ОЮН НУВС, 2006. – С. 53–58.

5. Орловська Н.А. До питання щодо ювенального кодексу: проблеми та шляхи їх вирішення / Н.А. Орловська // Проблеми правової соціалізації молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 14–15 липня 2006 р. / За заг. ред. докт. пед. наук Г.Х. Яворської, канд. юрид. наук М.М. Цимбалюка – О. : ГУ МВС України в Одеській області, 2006. – С. 94–102.

6. Орловська Н. Актуальні методологічні проблеми відновної парадигми в контексті кримінального права / Н. Орловська // Право ХХІ століття: становлення та перспективи розвитку : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. «Другі Прибузькі юридичні читання» / За ред. В.І. Терентьєва, О.В. Козаченка. – Миколаїв, 2006. – С. 126–129.

7. Орловська Н.А. Стратегія держави щодо попередження злочинності неповнолітніх: деякі кримінально-правові аспекти / Н.А. Орловська // Ювенальна політика та ювенальна юстиція в сучасній державі : матеріали міжнар. наук. конф., м. Одеса, 21–22 вересня 2007 р. / За заг. ред. проф. Ю.М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2007. – С. 29–35.

8. Орловская Н.А. Принудительные меры воспитательного характера: проблемы правового регулирования / Н.А. Орловская // Проблемы совершенствования правовых средств и механизмов противодействия преступности в современном обществе : материалы Междунар. научн.-практ. конф., г. Минск, 13–14 октября 2006 г. – Минск, БГУ, 2007. – С. 51–53.

9. Орловська Н.А. Деякі питання кримінально-правової заборони в контексті постмодерну / Н.А. Орловська // Визначальні тенденції генезу державності і права : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. «Треті Прибузькі юридичні читання» / За ред. В.І. Терентьєва, О.В. Козаченка. – Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2007. – С. 162–164.

10. Орловская Н.А. Восстановительная парадигма: возможности отражения в уголовном законе / Н.А. Орловская // Проблемы борьбы с преступностью : сб. научн. трудов / Под ред. А.Л. Репецкой. – Вып. 2. – Иркутск : ИОГНИУ «Институт законодательства и правовой информации», 2006. – С. 15–26.

11. Орловська Н.А. До питання про кримінологічне значення виховної функції кримінального закону / Н.А. Орловська // Правове життя сучасної України : тези доповідей Всеукр. наук. конф., м. Одеса, 18–19 квітня 2008 р. – О. : Фенікс, 2008. – С. 410–412.

12. Орловська Н.А. До питання про засади кримінально-правового санкціонування / Н.А. Орловська // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф., м. Острог, 30–31 травня 2008 р. – Острог : Вид-во Націон. ун-ту «Острозька академія», 2008. – С. 270–273.

13. Орловська Н.А. До питання про соціальну природу кримінально-правової санкції / Н.А. Орловська // Запорізькі правові читання : тези доповідей щоріч. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 15–16 травня 2008 р. / За заг. ред. С.М. Тимченка, Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – С. 428–432.

14. Орловская Н.А. К вопросу о частно-правовом характере санкций норм уголовного закона / Н.А. Орловская // Развитие общества и его экономические, институциональные, правовые и социально-культурные компоненты : материалы I Междунар. науч.-практ. конф., г. Липецк, 17 мая 2007 г. : В 2 ч. – Липецк, 2007. – Часть 2. – С. 176–180.

15. Орловська Н. Концептуальні проблеми вітчизняної кримінологічної системи / Н. Орловська // Сучасний вимір держави та права : зб. наук. праць / За ред. В.І. Терентьєва, О.В. Козаченка. – Миколаїв : Вид-во «Іліон», 2008. – С. 108–110.

16. Орловська Н.А. Щодо питання про методологічний підхід до засад та принципів побудови кримінально-правових санкцій / Н.А. Орловська // Правове життя сучасної України : тези доповідей Міжнар. наук. конф. професор.-виклад. і аспірант. складу / Відп. ред. д-р юрид. наук, проф. Ю.М. Оборотов // Одеська національна юридична академія. – О. : Фенікс, 2009. – С. 615–617.

17. Орловська Н.А. Деякі аспекти синергетичності кримінального закону / Н.А. Орловська // Проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 9 жовтня 2009 р. – О., 2009. – С. 197–199.

18. Орловська Н.А. Аутопоезис як тип праворозуміння періоду постмодерну: синергетичний контекст / Н.А. Орловська // Держава і право: de lege praeterita, instante, futura : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 27–28 листопада 2009 р. – Миколаїв : Іліон, 2009. – С. 296–297.

19. Орловская Н.А. К вопросу об экстремистской деятельности этнических организованных преступных структур / Н.А. Орловская // Право и правоприменение: история, проблемы, тенденции, перспективы : сб. материалов Третьей междунар. науч.-практ. конф., г. Тамбов, 5 февраля 2009 г. [Текст] / С.Л. Никонович, отв. ред. – Тамбов : Изд-во Першина Р.В., 2009. – С. 234–239.

20. Орловська Н.А. Деякі питання заохочення в кримінально-правовому контексті / Н.А. Орловська // Тези доповідей учасн. звіт. наук.-практ. конф. юрид. ф-ту 19 лютого 2010 р. – Львів : Львів. держ. ун-т внутрішн. справ, 2010. – С. 48–51.

21. Орловская Н.А. Конструкция нормы как предпосылка анализа уголовно-правовой санкции / Н.А. Орловская // Актуальные проблемы права и правоприменения : сб. материалов Четвертой междунар. науч.-практ. конф., 25 марта 2010 г. / С.Л. Никонович, науч. ред. – Тамбов – Липецк : Изд-во Першина Р.В., 2010. – С. 248–256.

22. Орловська Н.А. До питання про субсидіарність участі у кримінально-правовому конфлікті в контексті побудови санкцій / Н.А. Орловська // Людина і закон: публічно-правовий вимір : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «VII Прибузькі юридичні читання», 25 – 26 листопада 2011 р. / За ред. С.В. Ківалова, В.О. Тулякова, О.В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2011. – С. 152–153.

АНОТАЦІЯ

Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.0.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2012.

Дисертація містить авторську концепцію засад та принципів формування санкцій кримінально-правових норм.

Надається визначення кримінально-правової санкції, аналізуються її сутність, правова природа та змістовні характеристики. Представлено аналіз санкцій норм КК України з урахуванням виокремлення примусових та заохочувальних санкцій; надається стисла характеристика санкцій у контексті процесів соціальної взаємодії.

Пропонується методологічний підхід до аналізу засад та принципів формування санкцій, який передбачає використання сучасного методологічного контексту правової науки.

Обґрунтовується теза про те, що засади формування кримінально-правових санкцій можуть бути представлені у вигляді сукупності, елементи якої є певним чином упорядкованими. Наскрізний для цієї сукупності понятійний контекст пов'язаний з категорією справедливості й проблематикою цінностей та оцінок у сфері кримінального права. Виокремлюються засади формування санкцій на макрорівні (граничні та безпосередні) та засади побудови санкцій норм кримінального закону.

Формується бачення обґрунтування кримінально-правових санкцій у контексті безпосередньо-практичних форм правової активності та на рівні системної організації кримінального закону. Пропонується аналіз обґрунтування санкцій норм Загальної та Особливої частин КК України із виокремленням базових проблемних аспектів та шляхів усунення недоліків у цій сфері.

Визначається та обґрунтовується трирівневий підхід до принципів формування санкцій кримінально-правових норм, який включає загальні, особливі та специфічні принципи.

Надається авторське бачення концептуальних аспектів побудови санкцій норм Загальної та Особливої частин КК України із формулюванням

відповідних пропозицій щодо удосконалення нормативних конструкцій норм КК України.

Ключові слова: кримінально-правова норма; кримінально-правова санкція; засади та принципи формування санкцій; кримінально-правовий вплив.

АННОТАЦІЯ

Орловская Н.А. Санкции уголовно-правовых норм: основания и принципы формирования. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2012.

Предлагается и обосновывается авторская концепция оснований и принципов формирования санкций уголовно-правовых норм.

Обобщаются и систематизируются точки зрения на определение санкции уголовно-правовой нормы, выделяются и анализируются основные подходы к основаниям и принципам их построения, очерчиваются базовые прикладные проблемы построения уголовно-правовых санкций.

Для методологического обеспечения исследования предлагается методологический подход, включенный в современный исследовательский контекст юридической науки. В рамках данного подхода четко разграничиваются основания и принципы построения санкций, предполагается осмысление как глубинных оснований формирования санкций, так и тех, которые могут быть непосредственно использованы в нормотворческой деятельности, обращается внимание на специфику принципов правового конструирования применительно к санкциям.

Предлагается рассматривать санкции в формально-юридическом аспекте (как элемент уголовно-правовой нормы, находящий свое выражение в соответствующих законодательных положениях) и в контексте процессов социального взаимодействия.

Формулируется определение уголовно-правовой санкции, предлагается видение правовой природы и содержательных характеристик санкций норм уголовного закона, а также их видовых и конструктивных характеристик. С учетом общего представления о санкциях осуществляется анализ положений УК Украины, что позволяет сделать выводы о поощрительных и принудительных санкциях норм Общей и Особенной частей УК Украины.

Обосновывается авторская концепция оснований формирования санкций с выделением граничных и непосредственных оснований с учетом определяющего значения справедливости как социально-правовой категории, которая воплощается в коллективных представлениях о социальных ценностях, социальной вредности посягательств на них и

соответствующей реакции на отклоняющееся поведение. Предлагается видение непосредственных оснований формирования санкций в контексте непосредственно-практических форм правовой активности и системной организации уголовного закона. Формулируется и аргументируется видение оснований построения санкций норм УК Украины с учетом их видовой специфики (поощрительные и принудительные) и текстуального размещения в законе (санкции норм Общей и Особенной частей УК Украины).

Представлен трехуровневый подход к принципам построения санкций, включающий фундаментальные руководящие идеи построения уголовно-правовых норм в целом (общие); принципы, обусловленные особенностями роли санкции среди иных элементов уголовно-правовой нормы (особенные); принципы, характеризующие построение санкций определенного вида (специфические). В качестве общих выделяются принципы системности, законности, целесообразности, гуманизма, равенства, учета требований международно-правовых актов и Конституции Украины, эффективности. В качестве особенных – принципы персонификации уголовно-правового воздействия и экономической обусловленности. В качестве специфических принципов для принудительных санкций предлагается рассматривать относительную ранжированность видов наказаний, соответствие типовой санкции и относительную определенность; для поощрительных санкций – принцип экономии мер поощрения. С учетом данного подхода предлагается анализ санкций норм УК Украины.

На базе концепции оснований и принципов формирования санкций уголовно-правовых норм сформулирован ряд предложений для законодателя, направленных на модернизацию конструкций санкций норм УК Украины. Предлагается модификация принудительных и поощрительных санкций норм Общей части УК Украины. Предлагаются пересмотр системы наказаний с учетом возможности их градации по степени суровости, модели типовых санкций, унификация квалифицирующих и особо квалифицирующих признаков, алгоритмы построения принудительных и поощрительных санкций норм Особенной части УК Украины.

Ключевые слова: уголовно-правовая норма; уголовно-правовая санкция; основания и принципы формирования санкций; уголовно-правовое воздействие.

SUMMARY

Orlovska N.A. The sanction of Criminal Law norms: fundamentals and principles of construction. – Manuscript.

The Dissertation for Doctor Degree in Law in speciality 12.00.08 – criminal law and criminology; penal law. – National University “Odesa Law Academy”, Odesa, 2012

The dissertation contains the author's concept of criminal sanctions norms fundamentals and principles construction.

There are available definitions of criminal sanctions, their essence analysis, legal nature and essential features. The analysis of the sanctions norms of the Criminal Code of Ukraine (CCU) in context of forced and incentive penalties separation and a brief description of the sanctions concerning the processes of social interaction are presented.

There is suggested the methodological approach to the analysis of the sanctions' foundations and principles construction involving the use of legal science modern methodological context.

The thesis about possibility for criminal sanctions foundations' constructions to be presented as set of ordered in some way elements was proved. The common for this set conceptual context is linked to the category of justice, problems of values and evaluations in the criminal law sphere. It is expedient to single out the principles of sanctions' formation at the macro level (threshold and direct) and the sanctions norms of the criminal law principles construction.

There is worked out the vision for criminal sanctions proving in the context of direct and practical forms of legal activity including the level of criminal law system organization. There is proposed the analysis for the General and Special Part of the CCU sanctions' norms proving, which includes separating out the basic problems in this sphere and the ways to improve default situations.

The "three-level" approach to the principles of criminal sanctions norms construction (approach includes general, special and specific principles) was defined and proved.

The author's point of view concerning conceptual aspects of the General and Special Part of the CCU sanctions norms construction (including corresponding proposals for their improvement) is presented.

Key words: Criminal Law norm; Criminal Law sanction; fundamentals and principles of sanctions' construction; Criminal Law Influent.